

Vloga očeta kot objekta otrokove navezanosti

ZLATKA CUGMAS*

Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, Maribor

Povzetek: Kljub temu, da teorija navezanosti dopušča možnost, da otrok razvije navezanost tudi na druge osebe, npr. na očeta ali babico, pripisuje primarno vlogo objekta navezanosti materi. Problem prispevka je bil na osnovi študija literature navezanosti odgovoriti na vprašanja, ali je oče lahko objekt navezanosti, ali je v tej vlogi enakovreden materi, ali lahko otrokovo anksiozno navezanost na mater nadomesti varna navezanost na očeta in ali ima dolžina časa, ki ga oče preživi z otrokom, pomembno vlogo pri razvoju otrokove navezanosti nanj. Uporabila sem pet kriterijev, ki so jih oblikovali van Ijzendoorn, Sagi in Lambermonova (1992) za preizkušanje, ali so vzgojitelji objekti otrokove navezanosti. Ugotovila sem, da so očetje lahko objekti navezanosti, da se po kakovosti njihov vpliv na otrokov kasnejši socialnoemocionalni razvoj razlikuje od vpliva matere, da je kompenzacija otrokove anksiozne navezanosti na mater z varno navezanostjo na očeta možna, a ni popolna, in da je vpliv časa, ki ga oče preživi z otrokom, na razvoj otrokove navezanosti odvisen od drugih dejavnikov, kot je npr. zaposlenost matere. V nadaljnjih raziskavah bi bilo treba kontrolirati vlogo otrokovega spola, kulture, v kateri otrok živi, in sorodne dejavnike.

Ključne besede: oče, kriteriji navezanosti, čas za nego otroka

The role of the father as the object of the child's attachment

ZLATKA CUGMAS

University of Maribor, Faculty of Education, Maribor, Slovenia

Abstract: The theory of attachment does consider the possibility of the child developing attachment toward other people, e.g., the father or the grandmother, however, it assigns the primary role of the object of attachment to the mother. The main issue of this contribution is to answer the following questions on the basis of studying literature on attachment: can the father be the object of attachment; is he in this role equally important as the mother; can the child's anxious attachment to the mother be replaced with a secure attachment to the father; and does the amount of time the father spends with the child play an important role in the development of the child's attachment toward him. Five criteria developed by Ijzendoorn, Sagi and Lambermon (1992) to test whether caregivers are objects of the child's attachment. I found (i) that fathers can be objects of attachment, however, their influence on the child's later social-emotional development differs in quality from the influence of the mother, (ii) that a compensation of the child's anxious attachment to the mother with a secure attachment to the father is

*Naslov / address: izr. prof. dr. Zlatka Cugmas, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta Maribor, Koroška c. 160, 2000 Maribor, Slovenija, e-mail: zlatka.cugmas@siol.net

possible, but not complete, and (iii) that the impact of the time the father spends with the child on the child's attachment is more dependent on other factors, such as the mother's occupation. In future research it would be necessary to control the role of the child's sex, the culture he/she lives in and related factors.

Key words: father, attachment criteria, time for nurturing the child

CC=3143 2840

Teorija navezanosti o vlogi očeta pri razvoju otrokove navezanosti

Ob pregledu literature o razvoju otrokove navezanosti lahko ugotovimo, da je malo raziskav, v katerih so sodelovali očetje. Vprašamo se lahko, kateri so razlogi za to.

Bowlby (v van IJzendoorn, Sagi in Lambermon, 1992) je v svoji teoriji navezanosti sicer poudaril, da so lahko poleg matere tudi druge osebe, ki skrbijo za otroka, npr. oče ali babica, objekti navezanosti. Vendar dobimo ob prebiranju njegovih tekstov vtis, da si pod objektom navezanosti predstavlja otrokovo biološko mater. Bowlby meni, prvič, da bo razvil varno navezanost le otrok, ki je deležen stabilne in predvidljive skrbi, in drugič, da otrok do približno tretjega leta starosti ne more razviti predstave o koristnosti objekta navezanosti v času, ko je le-ta odsoten. Kot ugotavljajo van IJzendoorn, Sagi in Lambermonova (1992), lahko v zahodni družbi te zahteve najbolje uresniči otrokova mati. Tudi v Sloveniji je vsaj v otrokovem prvem letu življenja v večini primerov njegova primarna skrbnica mati.

Očetova vloga v razvoju otrokove navezanosti naj bi bila po teoriji navezanosti posredna, in sicer predvsem v nujenju čustvene podpore materi v njeni materinski vlogi (Bretherton, 1992). To idejo zastopata tudi van IJzendoorn in De Wolffova (1997). Povzemata, da lahko na osnovi očetovega alkoholizma v interakciji z materino depresivnostjo napovemo materino neobčutljivost v odnosih navezanosti na otroka, kakor tudi otrokovo anksiozno navezanost na mater. Bowlby je menil, da takrat, ko je otrok v stresu, išče objekt navezanosti, ko pa je dobro razpoložen, išče soigralca (Cox, Owen, Henderson in Margand, 1992). Po teoriji navezanosti naj bi objekt navezanosti predstavljal mati, otrokovega soigralca pa oče. Vendar že Bowlby sam je z leti nekoliko spremenil svoje prepričanje o vlogi očeta v razvoju otrokove navezanosti. K spremembi tega prepričanja pa vodijo tudi rezultati številnih raziskav.

Vprašanja o vlogi očeta kot objekta navezanosti

V prispevku bom na osnovi študija novejšje literature o razvoju navezanosti poskušala odgovoriti na naslednja vprašanja:

- Ali je oče lahko objekt navezanosti ali ta vloga pripada le materi?

- Če je tudi oče lahko objekt navezanosti, ali je v tej vlogi enakovreden materi ali je le nadomestni objekt navezanosti v času materine odsotnosti?
- Ali lahko varna navezanost otroka na očeta nadomesti anksiozno navezanost otroka na mater?
- Ali ima dolžina časa, ki ga oče preživi z otrokom, pomembno vlogo pri razvoju otrokove navezanosti nanj?

Na osnovi dejstva, da je v večini družin v zahodni kulturi mati primarna oseba, ki v prvih letih življenja skrbi za otroka (Main in dr., 1985; van IJzendoorn, 1995; cit. po Lieberman, Doyle in Markiewicz, 1999), torej tudi oseba, ki v interakciji z njim preživi največ časa (Lamb in Oppenheim, 1989; cit. po Cox in dr., 1992), kar velja tudi za razmere v Sloveniji, sem oblikovala naslednje hipoteze: Čeprav je oče lahko objekt otrokove navezanosti, njegova vloga ni enakovredna vlogi matere (je manjša); varna otrokova navezanost na očeta lahko nadomesti anksiozno navezanost na mater, vendar ne popolnoma; kolikor več časa otrok preživi z očetom, toliko večja je verjetnost, da bo razvil varno navezanost nanj.

Hipoteze sem preverila na osnovi kriterijev, ki so jih za navezanost oblikovali van IJzendoorn, Sagi in Lambermonova (1992). Z njimi so hoteli preveriti, ali so tudi vzgojitelji, ki zunaj doma skrbijo za otroka (v Holandiji in v Izraelu), objekti otrokove navezanosti. Avtorji izhajajo iz Bowlbyjeve definicije navezanosti, ki se glasi: "Trditi, da je otrok navezan na nekoga, pomeni, da ima močno težnjo po iskanju bližine in stika s to osebo, kar pride do izraza v določenih situacijah, še posebej pa takrat, ko je prestrašen, utrujen ali bolan." (1984, str. 371, cit. po van IJzendoorn, Sagi in Lambermon, 1992). V postopku Tuja situacija (ki je povezan s stresom zaradi neznanega okolja in prisotnosti tuje osebe) otrok v večji meri išče bližino in stike z osebo, na katero je navezan, kot s tujo osebo. Če se v postopku Tuja situacija do obeh oseb, to je do osebe, ki zanj skrbi, in do tuje osebe, obnaša enako, lahko sklepamo, da z osebo, ki zanj skrbi, ni razvil odnosov navezanosti. Vendar obstaja težava pri uvrščanju otrokovega obnašanja v postopku Tuja situacija v kategorijo Izogibanje. Otroci, ki so uvrščeni v to kategorijo, ne tvorijo jasne razlike v obnašanju do osebe, ki zanje skrbi, in do tujca. Zato ni jasno, ali to, da se ne menijo za osebo, ki zanje skrbi, pomeni, da so v odnosu do nje razvili anksiozno navezanost ali pa ti odnosi sploh ne vsebujejo elementov navezanosti. Zato avtorji kot prvi kriterij za ugotavljanje, ali so otroci navezani na določeno osebo ali ne, postavijo pogoj, da v odnosu do te osebe ne izražajo nič več izogibanja, kot ga v povprečju izražajo v odnosu do osebe, za katero vemo, da so nanjo navezani (do matere). Prav tako lahko podvomimo o tem, da so otroci razvili navezanost do določene osebe, če jih je več kot običajno uvrščenih v kategorijo Neuvrščeni, kamor sodijo tisti, ki jih ni možno uvrstiti v nobeno izmed kategorij navezanosti (te so Izogibanje - A, Varnost - B, Upiranje oz. Ambivalenca - C in Neorganiziranost/neorientiranost - D; natančen opis postopka Tuja situacija in kategorij navezanosti glej Cugmas, 1998; 2001). Kot tretjega izmed kriterijev navezanosti avtorji navajajo neodvisnost otrokovih kategorij navezanosti na različne osebe. Po teoriji

navezanosti naj bi kategorija navezanosti izražala zgodovino interakcij v diadi, torej med otrokom in določeno osebo, ki zanj skrbi. Četrty kriterij je, da občutljivost osebe, ki za otroka skrbi, napoveduje kategorijo otrokove navezanosti na to osebo. In zadnji, peti kriterij je, da kategorija otrokove navezanosti na določeno osebo, ki zanj skrbi, napoveduje otrokov socialnoemocionalni razvoj. Avtorji so na osnovi zapisanih kriterij ugotavljali, ali so vzgojiteljice objekti otrokove navezanosti, vendar menim, da lahko iste kriterije uporabimo tudi za ugotavljanje, ali je oče otrokov objekt navezanosti. Zapisani kriteriji namreč temeljijo na splošnih principih teorije navezanosti in na ugotovitvah empiričnih raziskav razvoja navezanosti.

Kategoriji Izogibanje in Neuvrščeni

V večini raziskav s približno leto dni starimi otroki, pri katerih so uporabili postopek Tuja situacija, se je pokazalo, da je več otrok uvrščenih v kategorijo Varnost v odnosu do matere kot do očeta (npr. v odnosu do matere 67,4 %, v odnosu do očeta 58,7 % otrok (Main in Weston, 1981); v odnosu do matere 54 %, v odnosu do očeta 47 % otrok (Cox in dr., 1992)). Vendar veljajo navedeni odstotki iz raziskave avtorice Coxove in dr. (1992) le za otroke, ki so jasno izrazili varnost (kategorije B1, B2, B3 ali B4). Zanimivo pa je, da je manj diad otrok-oče (21 %) kot diad otrok-mati (32 %) ocenjenih kot jasno anksioznih (kategorije A, C ali D). Otroke so namreč uvrščali tudi v mešane kategorije (npr. AB). Podatki, ki jih navajajo avtorji, niso dovolj številni niti popolni, da bi lahko z gotovostjo sklepali, da so otroci v odnosu do očeta bolj pogosto uvrščeni v kategoriji Izogibanje in Neuvrščeni kot v odnosu do matere, vendar obstaja verjetnost, da je to res, saj so manj pogosto uvrščeni v kategorijo Varnost.

Neodvisnost kategorij otrokove navezanosti na mater in na očeta

Številni avtorji (Ainsworth, Blehar, Waters in Wall, 1978; Bowlby, 1969; Sroufe, 1985) dokazujejo, da je kakovost navezanosti odraz edinstvene zgodovine, ki jo ima otrok z objektom navezanosti. Če je ta predpostavka pravilna, lahko pričakujemo, da ne obstajajo pomembne zveze med kategorijo otrokove navezanosti na mater in kategorijo otrokove navezanosti na očeta. To hipotezo sta v svoji pionirski študiji potrdila Mainova in Westonova (1981), kasneje pa še Coxova in dr. (1992). Van IJzendoorn in De Wolffova (1997) sta v svoji metaanalizi raziskav otrokove navezanosti na mater in na očeta odkrila, da je zveza med kakovostjo otrokove navezanosti na mater in kakovostjo njegove navezanosti na očeta komaj še statistično pomembna ($r = 0,17$).

Obstajajo pa tudi raziskave, ki so pokazale, da ima razvrstitev kakovosti otrokove navezanosti na enega od staršev napovedno vrednost za razvrstitev otrokove navezanosti na drugega od staršev (Steele, Steele in Fonagy, 1996). Rosenova in

Rothbaum (1993) sta v raziskavi z otroki v drugi polovici drugega leta starosti ugotovila, da je zveza med kakovostjo otrokove navezanosti na mater in kakovostjo njegove navezanosti na očeta, merjena v postopku Tuja situacija, statistično pomembna. Rosenova in Burkejeva (1999) sta preučevali kakovost navezanosti pri mlajših (eno leto in pol do dveh let) in starejših sorojencih (štiri do pet let). Ugotovili sta, da obstaja pomembna zveza med klasifikacijo otrokove navezanosti na mater in klasifikacijo njegove navezanosti na očeta (če otrok v odnosu do matere izraža občutek varnosti, je velika verjetnost, da bo tudi v odnosu do očeta izražal občutek varnosti, in obratno). Na osnovi metaanalize 11 študij, v katerih je bil uporabljen postopek Tuja situacija, so Fox, Kimmerlijeva in Schafer (1991) ugotovili, da kakovost otrokove navezanosti na očeta ni neodvisna od kakovosti njegove navezanosti na mater. Vendar je zveza šibka. 60 odstotkov otrok je izrazilo enotni kategoriji navezanosti na mater in na očeta. V raziskavi avtorjev Verschuerenove in Marcoena (1999) so merili kakovost navezanosti na osnovi petih nedokončanih zgodb s tematiko navezanosti, ki so jih otroci, stari približno pet let, dopolnili, pri tem pa so uporabili lutke, ki so predstavljale družinske člane. S povsem drugačno metodologijo od tiste, ki so jo uporabili Fox, Kimmerlijeva in Schafer (1991), so dobili približno enak odstotek otrok (59 %), ki so izražali enako navezanost na očeta in na mater. Van IJzendoorn in De Wolffova (1997) poročata le o nekoliko višjem odstotku (62 %). Zaključim lahko, da zveza med kakovostjo otrokove navezanosti na mater in kakovostjo njegove navezanosti na očeta obstaja, a ni visoka.

Rosenova in Rothbaum (1993) pojasnjujeta neskladja rezultatov različnih raziskav glede povezanosti otrokove navezanosti na mater in na očeta. Poudarjata, da je treba upoštevati čas med preučevanjem otrokovih odnosov z materjo in preučevanjem njegovih odnosov z očetom. Sklepata, da krajši čas vpliva na višje zveze med kategorijama otrokove navezanosti na mater in na očeta.

Pomembno zvezo med kategorijama otrokove navezanosti na mater in očeta lahko razložimo na več načinov. Fox, Kimmerlijeva in Schafer (1991) navajajo tri možne razlage. Prvič, zveza je posledica delovnega modela, ki ga je otrok poprej razvil kot rezultat zvez z materjo; drugič, starši se podobno obnašajo do otroka (eden drugemu služijo kot model) in tretjič, temperament vpliva na otrokovo navezanost. Van IJzendoorn in De Wolffova (1997) sta na osnovi metaanalize ugotovila, da je korelacija med reprezentacijo navezanosti, ki jo na osnovi intervjuja navezanosti za odrasle (Adult Attachment Interview) izražajo matere, in tisto, ki jo izražajo očetje, statistično pomembna in znaša 0,28. Če imajo matere in očetje podobno predstavo o navezanosti, lahko pričakujemo, da se bodo tudi do otrok obnašali podobno, kar bo vplivalo na povezanost otrokovih kategorij navezanosti na mater in na očeta. To predpostavko bi lahko preverili v raziskavi s sorojenci. Rosenova in Burkejeva (1999), ki sta preučevali sorojence, nista uporabili intervjuja navezanosti za odrasle, s katerim bi preučili, kakšne predstave navezanosti so razvili starši na osnovi izkušenj z navezanostjo na lastne starše, kontrolirali sta le stopnjo sprejemanja otroka.

Napovedna vrednost očetove občutljivosti

Dokazano je, da materina občutljivost pomembno vpliva na razvoj otrokove (ob uporabi besede "otrok" mislim tako na dečke kot na deklice) navezanosti nanjo. Ali to velja tudi za očete? Ali je otrokova navezanost na očeta odvisna od očetovega obnašanja v odnosih navezanosti?

V zahodni kulturi preživijo očetje v povprečju manj časa s svojimi dojenčki kot matere, manj so sami v interakciji z otrokom, manj so odgovorni za nego otroka (Lamb in Oppenheim, 1989; cit. po Cox in dr., 1992). Vendar so glede tega pri očetih razlike veliko večje kot pri materah. Nekateri očetje le redko vidijo svoje otroke, sami komunicirajo z njimi in podobno, medtem ko so drugi precej vpleteni v nego in vzgojo otroka (Cox in dr., 1992). V Sloveniji je delež očetov, ki predstavljajo otrokovega primarnega skrbnika, mali. Redke so matere, ki se kmalu po otrokovem rojstvu zaposlijo zunaj doma, dopust za nego otroka pa koristijo njihovi možje. Pogosto pomagajo staršem pri negi in vzgoji otroka tudi stari starši. Veliko raziskav kaže, da so očetje prav tako kot matere sposobni za nego otroka (Cox in dr., 1992). Zanimivo pa je, da tudi v primeru, da so očetje enako vključeni v nego in vzgojo otroka, obstajajo razlike med materami in očeti v obnašanju do otroka. Očetje manjkrat dvignejo otroka, manj ga čuvajo, kažejo čustva, se smehljajo in vokalizirajo z otrokom. Zaradi tega obnašanja so dojenčki bolj naklonjeni materi ne glede na to, koliko so očetje vključeni v nego in vzgojo (Lamb in Oppenheim, 1989; cit. po Cox in dr., 1992). Matere izražajo tudi višjo stopnjo sprejemanja otroka kot očetje (Rosen in Rothbaum, 1993).

Rosenova in Rothbaum (1993) ugotavljata, da obstajajo različne zveze med sprejemanjem otroka in lastnostmi mater in očetov. Pri materah obstaja zveza med sprejemanjem otroka in ekspresivnostjo (čustva, impulzivnost), pri očetih pa med sprejemanjem otroka in instrumentalnostjo (kontrola, discipliniranje). Ne obstajajo pa razlike med materami in očeti v kakovosti pomoči otroku. Očetje bolj poudarjajo otrokove dosežke kot matere in so bolj nekonsistentni v obnašanju. Obstajajo pomembne zveze med materami in očeti glede uživanja v vlogi roditelja, spolni potlačitvi in kontroliranju s krivdo. Sklenem lahko, da obstajajo razlike med materami in očeti v obnašanju do otroka. Natančneje pa bi bilo treba raziskati, katero konkretno obnašanje izraža občutljivost. Coxova in dr. (1992) poročajo, da otroci, ki izražajo več varnosti pri 12 mesecih starosti, imajo očete, ki so pred 9 meseci pokazali več občutljivosti, topline, recipročne igre, aktivnosti in otroku primerne zaposlitve v interakciji z njim.

Easterbrooks in Goldberg (1984; cit. po Rosen in Rothbaum, 1993) sta odkrila močnejšo zvezo med obnašanjem staršev v odnosih navezanosti in otrokovo navezanostjo pri materah kot pri očetih. V prihodnje bi bilo treba narediti ločene analize za dečke in deklice. Preverili bi, ali (ne)občutljivost očetov v večji meri vpliva na razvoj navezanosti pri sinovih, (ne)občutljivost mater pa v večji meri vpliva na razvoj navezanosti pri hčerkah ali obratno ali ni razlik. Van IJzendoorn in De Wolffova (1997) sta na osnovi metaanalize ugotovila, prvič, da je zveza med očetovo občutljivostjo in

kakovostjo otrokove navezanosti nanj sicer pomembna, a samo srednje visoka, in drugič, da je zveza med očetovo reprezentacijo navezanosti (merjeno na osnovi intervjuja navezanosti za odrasle - Adult Attachment Interview) in kakovostjo otrokove navezanosti nanj nižja ($r = 0,37$) od zveze med materino reprezentacijo navezanosti in kakovostjo otrokove navezanosti nanjo ($r = 0,50$). Omenjeni intervju odkriva predstave, ki jih je razvila odrasla oseba o izkušnjah navezanosti na lastne starše v otroštvu. Glede na te predstave lahko odrasle osebe razporedimo v kategoriji Avtonomni odrasli in Neavtonomni odrasli (kamor sodijo kategorije Zavračanje, Preokupacija, Nerešenost; podroben opis glej Cugmas, 1998). Van IJendoorn in De Wolffova zaključujeta, da očetje sicer vplivajo na razvoj otrokove navezanosti, ampak v manjši meri kot matere.

Avtorica Belskijeva (1996) je preučila, kateri dejavniki pozitivno vplivajo na varno navezanost sinov na očete. Preverila je model različnih determinant starševstva in merila očetove karakteristike (osebnost), otrokove značilnosti (temperament) in socialne dejavnike (kakovost zakona, socialna podpora, zveza delo-družina). Vse to je ugotavljala pri 10 mesecih otrokove starosti in nato računala zveze med temi dejavniki in kakovostjo otrokove navezanosti na očeta pri 13 mesecih otrokove starosti.

Za kontrolo omenjenih dejavnikov se je odločila na osnovi predhodnih raziskav z materami. Osebnostne lastnosti mater namreč pomembno vplivajo na razvoj otrokove navezanosti. Matere varno navezanih dojenčkov so manj anksiozne (Del Carmen in dr., 1993, cit. po Belsky, 1996) in manj depresivne (Gelfand in Teti, 1990; cit. po Belsky, 1996). To sta dve bistveni komponenti nevrotičnosti in sta med seboj povezani. Predhodne raziskave (Durrett in dr., 1984; Goldberg in Easterbrooks, 1984; Howes in Markman, 1989; Isabella in Belsky, 1985; vsi cit. po Belsky, 1996) so tudi pokazale, da otroci, ki odraščajo v družinah, kjer so boljši odnosi med zakoncema, v večji meri razvijejo varno navezanost na mater. Vsaj za deklince velja, da je družinska harmonija pozitivno povezana z njihovo varno navezanostjo na očeta (Goldberg in Easterbrooks, 1984; cit. po Belsky, 1996). Po temperamentu težavni dojenčki, katerih matere imajo veliko socialno podporo, imajo večjo možnost za razvoj varne navezanosti kot po temperamentu podobni dojenčki, ki imajo matere, ki so deležne le nizke socialne podpore (Crockenberg, 1981; cit. po Belsky, 1996), čeprav je socialna podpora samo posredno povezana z otrokovim razvojem varne navezanosti na mater. Posredni dejavniki so materino zadovoljstvo z lastnimi vlogami in višja stopnja materine skrbi za otroka (Isabella, 1994; cit. po Belsky, 1996).

Raziskava (Belsky, 1996) je pokazala, da so očetje sinov, ki izražajo varnost v navezanosti na očeta pri 10 mesecih starosti, bolj ekstravertirani. Osebnostna lastnost ekstravertiranost je bila ocenjena glede na količino in intenzivnost medosebnih interakcij, stopnjo aktivnosti, potrebo po stimulaciji, sposobnost veseliti se. Visoko ekstravertirana oseba je sociabilna, aktivna, komunikativna, usmerjena k osebam, optimistična, rada ima zabavo, čustvena; medtem ko je oseba, ki je ocenjena nizko na kategoriji Ekstravertiranost, rezervirana, resna, neživahna, vzvišena, usmerjena k nalogam, samotarska in tiha. Ugotovljena je bila srednje visoka zveza med očetovo oceno svoje

zakonske zveze in kakovostjo sinove navezanosti nanj. Očetje varno navezanih sinov so bolj pozitivno opisovali svoj zakon. Poročali so o tem, da je v njihovih zvezah s partnerko več komunikacije, manj konfliktov, več ljubezni in manj ambivalentnih čustev. Očetje varno navezanih sinov so poročali o višji stopnji harmonije ali podpore na področjih dom-služba. V manjši meri so težave in probleme iz službe "prinašali" domov; imeli so takšno delo in takšno komunikacijo s sodelavci, ki je pozitivno vplivala na njihovi vlogi moža in očeta.

Varno in anksiozno navezani sinovi se niso razlikovali po tem, koliko socialne podpore so bili deležni njihovi očetje (koliko pomoči očetu nudijo določeni posamezniki v situacijah, ko doživlja stres oz. potrebuje pomoč), kakor se tudi niso razlikovali po značilnostih svojega temperamenta (čeprav so očetje sinov, ki so izražali izogibanje, ocenjevali temperament svojih sinov bolj pozitivno kot očetje, do katerih so njihovi sinovi izražali upiranje). Rezultati so potrdili ugotovitve predhodnih študij (Belsky in Rovine, 1987; cit. po Belsky, 1996; Sroufe, 1985), da temperament bolj vpliva na način, v katerem se varnost ali anksioznost izražata, kot na to, ali otrok razvije varno ali anksiozno navezanost. Zanimivo je, da ni bilo povezanosti med očetovo nevrotičnostjo in sinovo navezanostjo na očeta. Glavne komponente nevrotičnosti so depresivnost, sovražnost in anksioznost. Nevrotična oseba ima veliko skrbi, je nervozna, čustvena, ne čuti varnosti, čuti se neadekvatno, medtem ko je oseba, ki je nizko ocenjena na kategoriji Nevrotičnost, mirna, sproščena, manj čustvena, močna, čuti varnost in je zadovoljna s sabo. Predhodne raziskave (Belsky in dr., 1995; cit. po Belsky, 1996) z dvoletnimi otroki so pokazale, da so očetje, ki so bolj nevrotični, bolj neobčutljivi za otrokove potrebe, bolj negativni in se manj odzivajo kot očetje, ki so manj nevrotični. Avtorica predvideva, da je možno neskladja rezultatov o vlogi očetove nevrotičnosti pri razvoju otrokove navezanosti pojasniti z njegovo starostjo. Ni pa dovolj preučevati vloge vsakega od omenjenih dejavnikov posebej. Dejavniki so med seboj povezani. Povsem verjetno je, da en dejavnik celo kompenzira vlogo drugega. Vsekakor pokrivajo tri pomembna področja vzgoje, in sicer starša, otroka in socialni kontekst. Boljši kot je kumulativni rezultat teh dejavnikov, večja je verjetnost, da bo sin izražal varno navezanost na očeta. Bolj pomembno kot posamezni dejavnik je proučevati vzorec dejavnikov. Ni tako pomembno, ali ima otrok bolj ali manj težaven temperament oz. ali ima oče več ali manj socialne podpore. Za razumevanje, kdaj se bo pri otroku razvila varna navezanost, je pomembnejše, ali obstaja ravnotežje med stresi in podporami, rizičnimi in zaščitnimi dejavniki (Belsky, 1996).

Na osnovi pregleda raziskav lahko potrdimo tretji kriterij navezanosti, da je očetova občutljivost povezana s kakovostjo otrokove navezanosti nanj. Kaže, da je ta zveza sicer nekoliko nižja kot pri materah, a ni nepomemben podatek, da tudi na občutljivost očeta in posledično na otrokovo navezanost vplivajo podobni dejavniki kot pri materah (harmonija med zakoncema, spodbudno službeno okolje in podobno). To pomeni, da raziskave, ki kažejo pomembno vlogo očetove osebnosti, njegovega socialnega okolja itd., hkrati posredno dokazujejo, da njegova vloga ni nepomembna

za razvoj otrokove navezanosti.

Napovedna vrednost otrokove navezanosti na očeta za otrokov socialnoemocionalni razvoj

Raziskave kažejo (glej Pipp, Easterbrooks in Brown, 1993), da ima varna navezanost na mater večje posledice v otrokovem obnašanju kot varna navezanost na očeta. Vendar oče ni nepomemben pri otrokovem socioemocionalnem razvoju. Dojenčki, ki razvijejo varno navezanost na oba starša, funkcionirajo bolj kompetentno, ko so starejši, kot dojenčki, ki razvijejo varno navezanost samo na enega od staršev ali celo na nobenega (glej Belsky, 1996).

Čeprav nekaj študij kaže, da je navezanost na mater bolj pomembna za otrokove zveze z vrstniki (Main in dr., 1985; Suess, Grossmann in Sroufe, 1992; cit. po Lieberman in dr., 1999), druge študije kažejo, da je bolj pomembna vloga očeta (Kerns in Barth, 1995; Youngblade, Park in Belsky, 1993; cit. po Lieberman in dr., 1999). Vsekakor pa ima večjo napovedno vrednost za otrokovo socialno kompetenco navezanost na očeta in na mater skupaj kot sama navezanost na mater (Suess in dr., 1992; cit. po Lieberman in dr., 1999). V raziskavi, ki so jo z otroki, starimi 9 do 14 let, naredile Liebermanova, Doylejeva in Markiewiczova (1999), se je pokazalo, da so poročanja otrok o pozitivnih kvalitetah prijateljstva in o odsotnosti konfliktov z najboljšim prijateljem povezana z otrokovo navezanostjo tako na mater kot na očeta, medtem ko z navezanostjo niso povezane recipročne izbire prijateljev pri sociometrični tehniki in popularnost. Otroci, ki so poročali, da so njihovi starši bolj koristni, če jih potrebujejo, in so razvili določen občutek avtonomnosti, so poročali o bolj pozitivnih kvalitetah prijateljstva z vrstniki. Bolj kot so zaznavali, da so njihovi starši koristni (še posebej oče) in da so v trenutkih stresa lahko odvisni od njih, manj so poročali o konfliktih z najboljšim prijateljem. Rezultati se ujemajo s teorijo navezanosti, da je prilagoditev boljša, še posebej ko govorimo o pozitivnih socialnih odnosih s tesnimi prijatelji, če otrok zaznava starše kot koristne, sebe pa zaznava kot sposobnega (torej ne preveč odvisnega). Da so prav očetje tako pomembni, bi morda lahko razložili s tem, da preživijo več časa v igralni interakciji z otrokom, kar vpliva na učenje čustvenega uravnavanja. Rezultati so pokazali, da je kakovost navezanosti na mater in očeta pomembno povezana predvsem z otrokovimi tesnimi zvezami z vrstniki, pri katerih pridejo do izraza pomoč, bližina in varnost. Kakovost navezanosti pa v manjši meri vpliva na otrokovo popularnost in recipročne izbire. Tudi če otrok ima recipročne izbire prijateljev, to še ne pomeni, da so te zveze z vrstniki kakovostne (Parker in Asher, 1993; cit. po Lieberman in dr., 1999). Povsem verjetno je, da so z otrokovo popularnostjo povezani drugi vidiki odnosov med otrokom in materjo oz. očetom, ko sta npr. družabnost in igrivost.

Zanimivo je, da so mlajši fantje zaznavali svojega očeta kot manj koristnega, kot so zaznavali matere, kar pa ni veljalo za starejše fante. Starejša dekleta so zaznavala svoje očete kot manj koristne kot mlajša dekleta. To se ujema z odkritji tudi drugih avtorjev. Youniss in Smollar (1985; cit. po Lieberman in dr., 1999) sta ugotovila, da v času adolescence dekleta poročajo o večji odmaknjenosti od očeta, večji neudobnosti

in pogostejšem izogibanju in čutijo, da očetje ne razumejo oz. ne uresničujejo njihovih čustvenih potreb. Ni pa jasno, ali očetje v resnici postanejo bolj nekoristni ali se jim dekleta začnejo izmikati. Starejša dekleta so zaznavala svoje očete kot manj koristne kot matere. Ni bilo pa starostnih razlik v zaznani koristnosti matere niti pri deklicah niti pri dečkih. Ti rezultati podpirajo ugotovitve drugih avtorjev (Kerns in dr., 1996; cit. po Lieberman in dr., 1999), da matere ostanejo koristne v trenutkih stresa tudi, ko je otrok starejši. S starostjo otroci poročajo, da so manj odvisni tako od matere kot od očeta, torej vse manj potrebujejo njihovo pomoč. Starejša dekleta poročajo, da so bolj odvisna od matere kot od očeta, pri mlajših dekletih pa ni razlik.

Raziskava avtorjev Verschuerenove in Marcoena (1999) je pokazala, da se kakovost vpliva otrokove navezanosti na mater in na očeta razlikuje. Otroci, ki so varno navezani na mater, kažejo v povprečju več znakov kompetence v interakcijah z vrstniki (so bolj popularni, izražajo več prosocialnega obnašanja do vrstnikov, le-ti jih bolj sprejemajo) in imajo boljšo predstavo samega sebe kot otroci z anksiozno navezanostjo na mater. Ne obstaja pa pomembna zveza med otrokovo predstavo samega sebe in njegovo navezanostjo na očeta. Drugače pa je z otrokovim obnašanjem, ki izraža samospoštovanje. Učitelji so ocenili, kakšno samospoštovanje ima otrok. Pokazalo se je, da otroci, ki so varno navezani na očeta, kažejo več samozaupanja, iniciative in neodvisnosti v obnašanju. Tovrstne zveze v odnosu do matere niso pomembne, čeprav so v isti smeri. Kakovost otrokove navezanosti na očeta pomembno vpliva tudi na otrokovo socialnoemocionalno kompetenco v šoli. Otroci, ki so varno navezani na očeta, so običajno bolj kompetentni v interakcijah z vrstniki, kažejo manj anksioznosti in umikajočega obnašanja ter so bolj prilagojeni na stresne situacije v šoli kot otroci, ki so anksiozno navezani na očeta. Tudi v odnosu do matere so zveze v isti smeri, a niso tako visoke. Predstavljena raziskava torej ni dokazala dominantne vloge matere, ampak da se relativna napovedna moč navezanosti na mater oz. na očeta razlikuje glede na področja funkcioniranja.

Rezultate je možno razložiti oz. primerjati z že znanimi ugotovitvami drugih avtorjev. Matere imajo vlogo predvsem pri negi otroka, pomiritvi otroka, zadovoljevanju potrebe po udobju, na čustvenem področju in pri vzgoji. Notranji občutki samovrednosti so v tesni zvezi z dovtetnostjo staršev za otrokove potrebe po udobju in pomiritvi, zato je razumljivo, da so te kategorije tesneje povezane z navezanostjo na mater. Očetova vloga je predvsem ta, da je otrokov soigralec, da zadovoljuje otrokove potrebe po spodbudi, zanimivih igrah in raziskovanju zunanjega sveta. Če upoštevamo, da anksioznost in umikajoče obnašanje kažeta odsotnost raziskovanja in neodvisnosti, ni presenetljivo, da sta anksioznost in umikanje povezani predvsem s kakovostjo navezanosti na očeta. Rezultati se torej ujemajo s tradicionalnimi spolnimi vlogami. Kljub omenjeni specializaciji vlog matere in očeta ne moremo zanikati dejstva, da sta toplina in intimnost tisto, kar je pomembno pri obeh (Lamb, 1997; cit. po Verschueren in Marcoen, 1999). Kljub temu pa toplina matere vpliva na druge vidike otrokovega razvoja kot toplina očeta.

Vprašanje, v kolikšni meri otrokova navezanost na očeta vpliva na otrokov nadaljnji razvoj, ima veliko uporabno vrednost. Kot navajata Mainova in Westonova (1981), lahko anksiozno navezanost na enega od staršev nadomesti varna navezanost na drugega od staršev. Zlorabljenim in zanemarjenim otrokom (ti izražajo veliko izogibanja in agresivnosti tudi v stiku z drugimi osebami) lahko pomagamo s tem, da jim omogočimo, da razvijejo ustrezno navezanost na osebe, ki jim nudijo varnost (morda je v primeru, ko jih ogroža mati, to prav oče). A četudi je možno, da varna navezanost na enega od staršev kompenzira potencialni negativni vpliv anksiozne navezanosti na drugega od staršev, ostaja odprto vprašanje, ali je ta kompenzacija popolna. Če bi ugotovili, da otroci, ki so varno navezani na oba starša, funkcionirajo bolje kot otroci, ki so anksiozno navezani na enega od staršev, bi lahko sklepali, da kompenzacija ni popolna (Verschueren in Marcoen, 1999).

Glede kompenzacije lahko oblikujemo vsaj dve hipotezi, in sicer da delovni model, ki se razvije v odnosu s primarnim objektom navezanosti (to je običajno mati), "dominantno" vpliva na otrokov razvoj. Druga hipoteza pa je, da delovni model navezanosti na mater in delovni model navezanosti na očeta kot "povprečni delovni model" vpliva na otrokov socialnoemocionalni razvoj. Povsem verjetno je, da je vpliv povezan tudi s spolom otroka, npr. da je pri deklicah pomembnejši materin vpliv, pri dečkih pa očetov (Verschueren in Marcoen, 1999).

Raziskava avtorjev Verschuerenove in Marcoena (1999) je pokazala, da otroci, ki so varno navezani na oba starša, kažejo najvišjo stopnjo socialnoemocionalne kompetence in imajo najbolj pozitivno samopodobo; otroci, ki so anksiozno navezani na oba starša, izražajo najnižjo stopnjo socialnoemocionalne kompetence in najbolj negativno samopodobo; otroci, ki so anksiozno navezani le na enega od staršev, pa izražajo srednje vrednosti obravnavanih spremenljivk. Sklepamo lahko, da varna navezanost na enega od staršev lahko kompenzira anksiozno navezanost na drugega od staršev, vendar ne v celoti.

Vloga očetove vključenosti v nego in vzgojo otroka

Raziskava avtorice Coxove in dr. (1992) je pokazala, da je delež dojenčkov, ki so varno navezani na očeta, manjši, če njihovi očetje preživijo več časa z njimi. Obratno velja za matere. Delež dojenčkov, ki so varno navezani na mater, je večji, če njihove matere preživijo več časa z njimi. Avtorica se je vprašala, zakaj pa očetje preživijo svoj čas z dojenčki. Pokazalo se je, da kolikor več časa preživijo z otrokom, toliko več pozitivnih interakcij imajo z njim, kar pomeni, da v stiku z otrokom doživljajo veselje. Vendar je raziskava tudi pokazala, da več kot očetje preživijo časa s svojimi dojenčki, manj časa z njimi preživijo njihove matere. Verjetno v nekaterih družinah očetje preživijo več časa z otrokom, ker je mati zaposlena z drugimi opravili (ali zunaj doma ali doma) in ima manj časa za otroka. Razlaga se ujema z odkritji drugih avtorjev. Če je mati

zaposlena, je manj verjetno, da bodo otroci varno navezani na očeta (Chase-Lansdale in Owen, 1988; cit. po Cox in dr., 1992); očetovo ukvarjanje z otrokom zaradi zaposlene matere je povezano z nezadovoljstvom med partnerjema (Crouter in dr., 1987; cit. po Cox in dr. 1992). Gotovo pa obstajajo določene individualne razlike. Menim, da ni vseeno, ali se je oče prostovoljno odločil, da bo postal otrokov primarni skrbnik, ali so ga k temu prisilile razmere (npr. da ne hodi v službo).

Raziskava avtorjev Grycha in Clarkove (1999) je potrdila predvidevanja Coxove in dr. (1992). Pokazala je, da obstaja le malo dokazov, da je zaposlitev oz. nezaposlitev matere neposredno povezana z očetovim obnašanjem do otroka pri 4 in 12 mesecih starosti. Pomembnejši so drugi dejavniki, ki se pojavljajo znotraj družine in so povezani z zaposlitvenim statusom matere (očetovo zadovoljstvo, zaposlenost z otrokom itd.). Pri obeh starostih je očetova večja udeležba pri negi in skrbi za otroka povezana s pozitivnimi čustvi in obnašanjem med igro z otrokom, vendar le v primeru, da mati ni zaposlena. Če je mati zaposlena do 25 ur na teden, to, da se oče več ukvarja z otrokom, ni pozitivno povezano z njegovim občutljivim obnašanjem do otroka pri 4. mesecu otrokove starosti, pri 12 pa je zveza že pomembna. Takrat si verjetno že pridobi samozaupanje, dobi občutek kompetence in uravnoteži svoje službene in domače odgovornosti in tako več kot se z otrokom ukvarja, bolj je do njega občutljiv. Slabo pa je, če je mati zaposlena več kot 25 ur na teden. V tem primeru se pojavijo negativne zveze med očetovo vključenostjo v nego otroka in njegovimi pozitivnimi čustvi in obnašanjem v interakciji z otrokom pri 4. mesecu, pri 12. mesecu pa ta negativna zveza ni več pomembna. Torej je pomembno, koliko ur na teden je mati zaposlena. Če mati ni zaposlena ali vsaj ne poln delovni čas, imajo očete več svobode pri vključevanju v nego otroka. Vključijo se, če se čutijo sposobne in so pripravljene za to (Crouter in dr., 1987; cit. po Grych in Clark, 1999). Več kot se možje zaposlenih žen ukvarjajo z otrokom, manj pozitivnih čustev kažejo do žene, medtem ko je vpletenost v nego otroka pozitivno povezana s kakovostjo odnosov med zakoncema, če je žena nezaposlena (Crouter in dr., 1987; cit. po Grych in Clark, 1999). Očete, ki so zaradi polne zaposlenosti svojih žen že pri 4. mesecu otrokove starosti prisiljeni, da več skrbijo za otroka, doživljajo frustracije in so vznemirjeni, nesproščeni. Poskušajo najti ravnotežje med odgovornostmi doma in v službi. Za očete nezaposlenih mater velja, da bolj kot so zadovoljni z zakonskimi odnosi, bolj so občutljivi do otroka oz. obratno, več kot se ukvarjajo z otrokom, bolj pozitivno ocenjujejo svoje zakonske odnose z ženo. Medtem ko za očete zaposlenih mater (ne glede na količino delovnega časa) velja, da bolj kot so zadovoljni z zakonom, manj so občutljivi do otroka. Verjetno ti svojo energijo in napore vložijo v odnose s partnerico, ne ostane pa jim dovolj energije za otroka, zato so do njega manj občutljivi. Zanimivi so tudi tovrstni rezultati v zvezi z materami. Bolj kot so zaposlene matere vpletene v vzgojo otroka, manj imajo energije in časa za svojega moža, za svoj zakon. Možje zaznavajo, da jih otrok oddaljuje od žene, postanejo bolj nervozni in neobčutljivi v interakciji s svojim otrokom. Neodvisno od tega, ali je mati zaposlena ali ne, pa poročajo o manjši količini stresa, če so možje zadovoljni z zakonom. Ob rojstvu otroka se namreč v družini marsikaj spremeni, kar

spremlja stres. Če sta partnerja drug drugemu v oporo, da je med njima toplina, je ta stres manjši. Ne glede na to, da možje, ki se morajo več ukvarjati z otrokom zaradi materine zaposlitve, čutijo več stresa, pa večja zaposlenost z otrokom prinaša občutek samozaupanja, kompetentnosti v starševski vlogi in tudi užitka v starševstvu. Manj užitka ob starševski vlogi občutijo očetje, ki imajo temperamentno težavnejše otroke. Menim, da opisanih ugotovitev ne moremo enostavno posplošiti tudi na razmere v Sloveniji, saj je delež mater, ki se zaposlijo zunaj doma pred otrokovim prvim letom starosti, mali. Poleg tega bi bilo treba preveriti občutljivost staršev tudi v družinah, kjer oče nima službe ali imajo večjo vlogo pri negi in vzgoji otroka stari starši ali drugi sorodniki.

Sklep

Članek obravnava vlogo očeta kot objekta otrokove navezanosti, kar je gotovo pomemben problem tako v raziskovalnem kot praktičnem smislu. Tako pri oblikovanju teorij navezanosti kot v raziskavah so avtorji do sedaj posvečali premalo pozornosti drugim osebam, ki lahko skrbijo in vzgajajo otroka (očetu, starim staršem, vzgojiteljem v zunanjem varstvu itd.), zato obstajajo glede tega številne nejasnosti (nekaj sem jih poskušala prikazati tudi v tem članku). V praktičnem smislu pa je problem pomemben predvsem pri obravnavi otrok, ki ne uspejo razviti varne navezanosti na zanje pomembne osebe.

Ob pregledu literature o razvoju otrokove navezanosti sem prišla do zaključka, da oče lahko predstavlja otrokov objekt navezanosti, čeprav se vsi kriteriji navezanosti, ki sem jih povzela po avtorjih van IJzendoorn, Sagi in Lambermonova (1992), niso povsem potrdili. Predvsem nisem mogla potrditi prvega in drugega kriterija, da so otroci enako pogosto uvrščeni v kategoriji Izogibanje in Neuvrščeni v odnosih navezanosti na očeta kot v odnosih navezanosti na mater. Dosedanje raziskave kažejo, da so otroci v odnosih navezanosti na očeta manj pogosto uvrščeni v kategorijo Varnost (kar v večini primerov pomeni, da bolj pogosto v ostale kategorije, med katerimi sta tudi Izogibanje in Neuvrščeni) kot v odnosih navezanosti na mater, kar dopušča možnost, da oče ni objekt navezanosti. Prav tako sem le delno potrdila kriterij o neodvisnosti zvez med kategorijama navezanosti na mater in na očeta. Kategoriji sta pogosto povezani, kar pa nujno še ne pomeni, da se predstave navezanosti, ki jih otrok oblikuje v odnosu do matere, izražajo tudi v odnosih z očetom. Možno je, da sta mati in oče podobno občutljiva do otroka in je zato otrok tudi podobno navezan na njiju. Vsekakor se je potrdil četrti kriterij, da občutljivost očeta vpliva na kakovost otrokove navezanosti nanj, prav tako tudi peti kriterij, da ima otrokova navezanost na očeta vpliv na otrokov kasnejši socioemocionalni razvoj. Ugotovila sem, da ima različno obnašanje matere in očeta vpliv na različne vidike otrokovega nadaljnega razvoja. Zaključujem, da je oče lahko otrokov objekt navezanosti. Če pa bi hoteli z gotovostjo potrditi ta sklep, bi morali vse omenjene kriterije navezanosti sistematično preveriti v raziskavi, podobni

tisti, ki so jo z vzgojitelji izvedli avtorji teh kriterijev.

Druga moja hipoteza se je glasila, da so očetje manj pomembni v razvoju otrokove navezanosti kot matere. Številne raziskave to potrjujejo, a so tudi raziskave, ki to zanikajo. Verjetno je, da se vloga matere in očeta ne razlikuje toliko po vrednosti, ampak po kakovosti.

Tretja hipoteza, da anksiozno navezanost na mater lahko nadomesti varna navezanost na očeta, se je potrdila, kakor tudi to, da tovrstna kompenzacija ni popolna.

V četrti hipotezi sem zapisala, da je večja verjetnost, da bo otrok razvil varno navezanost na očeta, če bo več časa v interakciji z njim. Predvidevali bi lahko tudi, da večja kot je očetova vključenost v nego in vzgojo otroka, večja je verjetnost, da je oče otrokov objekt navezanosti in da ima pomemben vpliv na njegov nadaljnji razvoj. Raziskave hipoteze niso potrdile. Pokazale so negativno zvezo med dolžino časa, ki ga oče preživi v interakciji z otrokom, in otrokovo varno navezanostjo nanj, kar pa je povezano s tem, ali je mati zaposlena ali ni. Sprašujem pa se, kaj lahko razumemo pod besedo vključenost, ali je le-ta odvisna le od časa, ki ga oče preživi z otrokom, ali tudi od vrste interakcije z njim ali od drugih lastnosti (kakšno vlogo ima oče nasploh v družini, npr. pri odločanju, kaznovanju, nagrajevanju in podobno). Prav tako se mi zdita pri tovrstnih preučevanjih zelo pomembni spremenljivki otrokova starost in spol. Ostaja odprto vprašanje, koliko čas očetove vključenosti v vzgojo in nego otroka vpliva na neodvisnost zvez med kategorijama otrokove navezanosti na mater in na očeta, na vlogo očetove občutljivosti za razvoj otrokove navezanosti in vlogo kategorije otrokove navezanosti na očeta pri njegovem nadaljnjem razvoju.

Nisem zasledila raziskav, v katerih bi preverili razlike v občutljivosti očetov in njihovi vlogi kot objektov otrokove navezanosti glede na to, ali so zaposleni ali ne. Preverili so le vlogo zaposlenosti matere. Ali je razlika, če je ob zaposleni materi oče zaposlen ali ni. V Sloveniji se namreč nekateri očetje odločijo za dopust, da v prvih mesecih po otrokovem rojstvu negujejo in skrbijo zanj. V teh primerih prevzame oče primarno odgovornost za nego otroka, pa tudi prej postane bolj kompetenten za to. Ali to pomeni, da postane tudi dominanten objekt navezanosti, ali zaradi tega, ker se do otroka obnaša drugače kot mati, ostane le nadomestna oseba? Prav tako bi bilo zanimivo preveriti vlogo babic in dedkov, ki živijo blizu družini (morda celo v okviru razširjene družine) in prevzamejo večji ali manjši del odgovornosti za nego in vzgojo otroka.

Morda so prav na področju vpliva očeta na otrokov razvoj navezanosti medkulturne raziskave zelo zaželeno. Med kulturami obstajajo razlike v prepričanjih o tem, katero otrokovo obnašanje v odnosih navezanosti je zaželeno in katero ni (Cugmas, 1998; Harwood, 1992), glede otrokovega razvoja in vzgojnih nalog družine in šole (Cugmas, 1995; Okagaki in Sternberg, 1993), vzgajanja (Mussen, Conger in Kagan, 1980) in podobno. Gotovo obstajajo pomembne razlike med kulturami tudi v vlogi očeta kot objekta otrokove navezanosti.

Literatura

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M.C., Waters, E. in Wall, S. (1978). *Patterns of attachment. A psychological study of the Strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Belsky, J. (1996). Parent, infant, and social-contextual antecedents of father-son attachment security. *Developmental Psychology*, 32, 905-913.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bretherton, I. (1992). The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth. *Developmental Psychology*, 28, 759-775.
- Cox, M.J., Owen M.T., Henderson, V.K. in Margand, N.A. (1992). Prediction of infant-father and infant-mother attachment. *Developmental Psychology*, 28, 474-483.
- Cugmas, Z. (1995). Beliefs about child rearing, intelligence and education. V: *Sbornik z 5. konference o současných celosvětových otázkách alternativního školství* (str. 36-42). Olomouc: Universitatis Palackianae Olomucensis.
- Cugmas, Z. (1998). *Bodi z menoj, mami. Razvoj otrokove navezanosti [Be with me, mum. Development of child's attachment]*. Ljubljana: Produktivnost, d.o.o., Center za psihodiagnostična sredstva.
- Cugmas, Z. (2001). Nova spoznanja o vlogi staršev pri razvoju otrokove navezanosti. [New findings on the parents' role in the development of the child's attachment]. *Psihološka obzorja*, 10 (2), 51-66.
- Fox, N.A., Kimmerly, N. in Schafer, W. (1991). Attachment to mother/attachment of father: A meta-analysis. *Child Development*, 62, 210-225.
- Grych, J. H. in Clark, R. (1999). Maternal employment and development of the father-infant relationship in the first year. *Developmental Psychology*, 35, 893-903.
- Harwood, R.L. (1992). The influence of culturally derived values on Anglo and Puerto Rican mothers' perceptions of attachment behavior. *Child Development*, 63, 822-839.
- Lieberman, M., Doyle, A.B. in Markiewicz, D. (1999). Developmental patterns in security of attachment to mother and father in late childhood and early adolescence: Associations with peer relations. *Child Development*, 70, 202-213.
- Main, M. in Weston, D.R. (1981). The quality of the toddler's relationship to mother and to father: Related to conflict behavior and the readiness to establish new relationships. *Child Development*, 52, 932-940.
- Mussen, P.H., Conger, J.J. in Kagan, J. (1980). *Essentials of child development and personality (Social experience and the infant)*. New York: Harper & Row.
- Okagaki, L. in Sternberg, R.J. (1993). Parental beliefs and children's school performance. *Child Development*, 1, 36-56.
- Pipp, S., Easterbrooks, M.A. in Brown, S.R. (1993). Attachment status and complexity of infants' self- and other-knowledge when tested with mother and father. *Social Development*, 2, 1-14.
- Rosen, K.S. in Burke, P.B. (1999). Multiple attachment relationships within families: Mothers and fathers with two young children. *Developmental Psychology*, 35, 436-444.
- Rosen, K.S. in Rothbaum, F. (1993). Quality of parental caregiving and security of attachment. *Developmental Psychology*, 29, 358-367.
- Sroufe, L.A. (1985). Attachment classification from the perspective of infant-caregiver relationships and the infant temperament. *Child Development*, 56, 1-14.

- Steele, H., Steele, M. in Fonagy, P. (1996). Associations among attachment classifications of mothers, fathers, and their infants. *Child Development*, 67, 541-555.
- Van IJzendoorn, M.H. in De Wolff, M.S. (1997). In search of the absent father - meta analyses of infant-father attachment: A rejoinder to our discussants. *Child Development*, 68, 604-609.
- Van IJzendoorn, M.H., Sagi, A. in Lambermon, M.W.E. (1992). The multiple caretaker paradox: Data from Holland and Israel. *New Directions for Child Development*, 57, 5-24.
- Verschuere, K. in Marcoen, A. (1999). Representation of self and socioemotional competence in kindergartners: Differential and combined effects of attachment to mother and to father. *Child Development*, 70, 183-201.